

NEVİZADE ATAÎ'NİN *HADAİKÜ'L-HAKAİK*'İNDEN TAKİYYÜDDİN'İN BİYOGRAFİSİ

Çeviri: Cahid Şenel *

Onyedinci yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik şehirlerinde (Lofça, Babeski, Varna, Rusçuk, Silistre, Tekirdağ, Hezargrad, Tırhala, Üsküp) kadılık yapmış olan Nevizade Atai'nin (1583-1635), edebi eserleri dışında *Hadaikü'l-hakaik* adını verdiği biyografik bir eseri de vardır. Taşköprüzade'nin (1495-1561) *Eş-Şakayık un-numaniyye*'sine ek olarak hazırladığı bu eser, 1558-1634 yılları arasında yaşamış Osmanlı sultanlarının, vezirlerinin, alimlerinin ve şeyhlerinin biyografilerini içermektedir. Bu eserde 1575-1580 yılları arasında İstanbul'da faaliyet gösteren gözlemevinin kurucusu Takıyyüddin'in (1521-1585) de biyografisi bulunmaktadır. Aşağıdaki metin, *Hadaikü'l-hakaik*'in 1852 (H.1268) yılında İstanbul'da yapılan baskısında bulunan biyografinin (s.286-87) transliterasyonudur. Atai, astronom Takıyyüddin hakkında biyografik bilgi verdiği gibi gözlemevinin yeri ve yıkılışı hakkında da bilgi vermektedir. Atai'nin verdiği bu bilgiler, daha önce Takıyyüddin ve gözlemevi hakkında yayınlanan çeşitli yazılarda kısmen kullanılmış ise de, tam metni vermenin araştırmacılara faydalı olacağını düşünürüz.

el-Mevlâ Takıyyü'ddîn el-Mîsrî

Pederi eş-şeyh Muğammed bin Ma'rûf 'ulemâ-yı Mîsr meyânında fezâ'il-i celîle ile mevşûf idi. Şoşuz yüz yigirmi yedi târihinde Qâhire-i şâhirede perdesarây-ı 'ademden žuhûr ve ebkâr-ı efkâr-ı 'ilmiyye şarf-ı nefâyis-i mühûr eyleyip nâ'il-i derece-i kemâl ve 'ilm-i âliyede vâsıl-ı rûtbe-i 'âlû'l-'âl olmağla ba'zı medâris-i Mîsriyyeye müderris ve ğalka-i ifâde ve ifâzaya şadr-ı meclis olmuş idi. Ba'dehu dârü'l-mülk-i Rûma kudûm ve kalâ-yı isti'dâdın 'arz-ı nażar-ı 'ulemâ-yı Rûm edip şoşuz yüz yetmiş şoşuz Şaferinde müneccimbaşî olan Muşşafâ Çelebî ki fenninde bî-nażir-i devrân idi intikâl etmekle re'isü'l-müneccimîn olmuş idi. Ba'dehu mu'allim-i sultânî Sa'de'ddîn-i Sâni cenâblarına ba'zı âşâr-ı 'ilmiye 'arz eyledikde kuzât-ı Mîsriyyeye ilgâk ve haqq-ı ri'âyeti igkâk etmişler idi. Ba'dehu 'ulûm-i riyâziye ve felekiyâtta mâhir ve nücûm ve hendesede ef'ail-i 'acîbeye kâdir olmağın ağır zeâmet ile müneccimbaşılığda qarâr ve kevkeb-i baht-ı seyyârî ser-menzil-i evvelden 'arz-

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

dîdâr etmiş idi. El-ğâletü hażihi irşâd-ı müteķaddiminde ğalel müşâhede olunup taķvîm-i pârîne gibi mensûhu'l-'amel olmaĝa ķarîb olmuşdur. Erbâb-ı taķvîm raşad-ı cedîde muĝtâc ü dîde-i eshâb-ı zîc ü irşâd mânend-i çeşm-i şâd-ı müteraşşîd iħrâcdır diyü vükelâ-yı salşanata da 'arz olunduķda şokuz yüz seksen yedi târîhinde ki evâ'il-i devlet-i Murâd-ı Hânîdir Şophâne üstünde olan kulle-i cebelde çâh-ı raşad peydâ eyleyip maşrafı mîrîden edâ olunmuş idi. Emr-i raşad tamâma ķarîb ve çâh-ı Nahşeb gibi maşdar-ı emr-i ĝarîb olmuş-iken Şeyh'ül-islâm Kâzîzâde Efendi şaraf-ı şalşanat-ı 'aliyyeye mektûb gönderip iħrâc-ı raşad-ı me'sûm ve perde-i esrâr-ı felekiyye küstâhâne işşilâ'a cüretiñ vehâmet-i 'âķibeti maĝrûmdur hiç bir mülkde mübâşeret olunmadı ki ma'mûr iken hârâb ve bünyân-ı devleti zelzelenâk-ı inķilâb olmaya diyü hayr-hâhâne i'lâm idüb (beyt)

Mâverâ-yı perde-i esrâra bulmaz kimse yol
Ğazret-i Ğaķdır bilen ancak haķîķat n'eydügün

Cân nişâr itmekdür ol şarş bezm-i 'ışkda
Maĝrem olmaz bilmeyen âdâb-ı soĝbet n'eydügün

(nesr) mażmûnunu arza-daşt-ı sütte-i gerdün-ı gulâm itmekle sene-i mezbûre zî'l-hiccesiniñ dördinci günü yevm-i hâmisde Kâpudân Kılıç 'Alî Pâşaya hâşş-ı şerîf kaş'iyü'l-mefâd vârid olub fi'l-ĝâl ol çâh-ı zenaħdân-ı hûbân gibi menbâ-yı fitne-i âhîr-zamân olan raşadĝâhın üstüne vardı ve zaĝmet-i bîhûde ile mübtelâ-yı 'azâbü'l-ķabr intizâr olan sade dilleri ol dâm-ı belâdan çıkardı ve zîll-i irtifa'-i şems ve seyr-i kevâķib için âmâde olan evtârı kesüb çâh-ı 'amîķi hâs ve hâr ile doldurdu. (şî'r)

Kimse ĝall idemedi müşkil-i râz-ı felegi
Var ise ikd-ı Süreyyâdır ona noķşa-yı şek

(nesr) fi'l-ĝaķîķa vesîle-i sa'nat-ı 'ayârı ve tarîk-i hîle-i tarârı ile hâric-i mebĝâs olan maĝrem-i serâ-perde-i hâş-i sulşânîyye vaz'-ı ķadem kılsa yâhûd encüm gibi pes câmdan nigâh- endâz ve hilâl-âsâ ĝuş-zen-i ĝarîm-i bârgâh-ı râz olsa iblis gibi müstaĝîķķ-i hücûm ve nişâne-i rücûm olmaķ muķarrer ve dürbâş-ı ķahr ile başı hûrd olub pādâş-ı 'amelin görmemek gayrî mutaşavverdir. Farazâ bir kaç gün imhâl ve te'hîr-i ķahr ve nekâl olunsa şe'âmet-i hîyânetle nekbete düşüp mânend-i ceffâr-ı bi-destĝâh ve kimyâĝer-i iflâs-penâh üftâde-i vâdî-i hîzy ve hîzlân ve hayrân-ı bevâdî-i haybet ve hûsrân olup bi'l-âhare teşhîr-i ervâĝla Süleymânlık hevesin iden nekebât gibi dâ'ireden şaşra dâm kođuĝı için rû-be-râh-ı 'adem olur (beyt)

N'ola gencîne-i ĝüsnuñde kesilse niçe baş
Her şaraf tîĝ-i şilsim olmuş ana ol iki kaç

karîne-i ğâl-i Taqıyyü'ddîn-i nâ-mürâd mânend-i kühken kârını kuvvet-i karıbeye getürmüş-iken vâyesi ğırmân ve ğafr itdüğü çâh-ı raşad menba'-i zülâl-i emânî ve masdar-ı genc-i şâyegânî olmağ ricâsında iken bād-be-dest-i hüsran olup şoğuz yüz şoğsan üç sâli hîlâlinde raşadhâne-i lağidde qarâr ve dîde-i durenvâr-ı rağmet-i Perverdigâr oldu (beyt)

Mezârında yaturken Nâdiri gözler ser-i güyuñ
Raşad-sâz oldı güyâ seyr ider çâh içre gerdünu

Mevlânâ-yı mezbûr mecmû'a-yı fazl-ı mevfûr fenninde ferid, 'âsırında vağid, merd-i zü-fünûn nağş-ı buğalemûn gibi maşdar-ı âsar-ı gün-â-gün ulûm-i garıbede müfred-i rüzgâr ve nâdire-i edvâr idi.

* * *

Ataî'nin verdiği bilgiye göre, Takıyüddin yüksek faziletlere sahip Mısırlı alimler arasındaydı. 927 (1520-21) tarihinde Kahire'de doğdu. Bu şehirde yetişti. Sonra Anadolu'ya gelerek yeteneğini Anadolu alimlerine sundu. Safer 979 (1571) yılında, müneccimbaşı Mustafa Çelebi'nin vefatı üzerine müneccimbaşı oldu. Sultan'ın hocası Sadeddin-i Sani'ye bazı ilmi eserler sunarak Mısır kadıları arasına girdi. Matematik ve astronomi ilimlerinde maharet sahibiydi. Astroloji ve geometride hayret verici işlere kadir olmakla büyük bir zeâmet ile müneccimbaşılığa getirildi. O güne kadar yapılan gözlemlerde eksiklikler vardı ve bunlar, gittikçe işlevlerini yitirmekteydi. Takvim yapanların yeni gözlemlere olan ihtiyacı devlet büyüklerine arz edildi ve Takıyüddin, 987 (1579)¹ yılında –Murad Han devrinin ilk günlerinde– Tophâne sırtlarındaki tepenin üstüne masrafı miri hazinesinden karşılanan bir gözlem kuyusu yaptı. Gözlemlerin tamamlanmasından kısa süre önce ve gözlemevi garib işlerin kaynağı olmuş iken, Şeyhülislam Kadızade Efendi, Sultan'a bir mektup gönderip, gözlem yapmanın uğursuzluğunu, felekin sırlarına küstahça cüret etmenin kötü sonuçlar doğuracağını, gözleme başlanılan her ülkede, mamur olan devletin yıkılıp harab olduğunu, hayırlı bir şey istiyormuşcasına bildirdi. Adı geçen senenin Zilhiccesinin 4. Perşembe günü, Kapudan Kılıç Ali Paşa'ya yıkım için hatt-ı şerif ulaştı ve o da son zamanlarda fitne kaynağı olan rasathanenin üzerine gitti ve Güneş yüksekliğinin gölgesini ve yıldızların hareketini izlemek için hazırlanmış ipleri kesip derin kuyuyu çer çöp ile doldurdu. Takıyüddin, gözlemlerini tamamlamaya yaklaşmışken 993 (1585) yılında vefat etti.

¹ III. Murad, Aralık 1574 tarihinde tahta geçmiştir. Bu hicri 982 yılına karşılık gelmektedir. Ataî'nin rasathanenin kuruluş tarihi olarak verdiği 987 (1579) tarihi yanlıştır. Ancak rasathanenin III: Murad'ın saltanatının ilk günlerinde yapımının kararlaştırılmış olması muhtemelen doğrudur (editörün notu).

Taqi al-din's biography from Nevizade Atai's *Hadaikü'l-hakaik*

Hadaikü'l-hakaik compiled by Nevizâde Ataî (1583-1635), an Ottoman *kadi*, is an appendix to the biographical work of Taşköprüzade's (1495-1561) *Eş-Şakayık un-numaniyye* and collects the biographies of Ottoman sultans, vizirs, scholars and sheikhs who lived between 1558 and 1634. It also comprises the biography of the astronomer Taqi al-din (1521-1585), the founder of the observatory which operated in Istanbul between 1575 and 1580. This paper includes the transliteration of Taqi al-din's biography that was published in the 1852 edition of *Hadaikü'l-hakaik*. A Turkish translation is appended to the transliterated text. Ataî, while giving biographical data on Taqi al-din provides relevant information about the location and the subsequent demolition of his observatory.

Key words: Taqi al-din, Nevizâde Ataî, *Hadaikü'l-hakaik*, Istanbul observatory, history of astronomy, Ottoman Empire; **Anahtar sözcükler:** Takiyyüddin, Nevizâde Ataî, *Hadaikü'l-hakaik*, İstanbul Rasathanesi, astronomi tarihi, Osmanlı İmparatorluğu.